

ОСМА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО СПЕЛЕОЛОГИЯ

посветена на 100 годишния юбилей
на Туристическо дружество "Сърнена гора"

Сборник с доклади

СПЕЛЕО' 2002

Стара Загора

11 - 13 октомври

11 - 13 October
Stara Zagora

SPELEO' 2002

Proceedings

OF THE EIGHT NATIONAL CONFERENCE ON SPELEOLOGY

devoted to the 100th anniversary

of the Surnena Gora Tourist Society, Stara Zagora

Българска Федерация по Спелеология
Туристическо дружество "Сърнена гора"

Bulgarian Federation of Speleology
Surnend gora Tourist Society

ПЕЩЕРИТЕ - ОБИТАЛИЩА

Мая Аврамова - Институт по Тракология при БАН, София

THE CAVES AS DWELLINGS

Maya Avramova – Institute of Thracology, BAS, Sofia

ABSTRACT

It was established from the published results of investigations carried out in the Bulgarian caves that 86 of them had been inhabited for millennia. The culture strata in most of them display several epochs: Paleolithic, Neolithic, Chalcolithic, Bronze, etc. It is striking that the majority of these caves were inhabited during the second half of the Chalcolithic period – mid/late millennium BC. This fact should be explained with the establishment of unfavorable climatic conditions during that period: spell of cold weather, raising of the sea level and flooding a large fraction of the terrains that were good for agricultural work, as well as the invasion of nomads – stock-breeders on the Balkans. Many settlements were abandoned during that period. The people that inhabited the caves and the settlements that were situated high in the mountainous or semi-mountainous areas had to reorganize their rural economy. The stockbreeding, the breeding of sheep and goats in particular, predominated. Analysis of the finds that were discovered, and especially of those from the caves of the Yagodinska cave region in the Rhodopes, gives reason to suggest that the semi-nomadic way of living on the Balkans had formed namely towards the end of the Chalcolithic Period. Temporary settlements comprising buildings of light construction were built for the summer near the terrains that were good for agriculture. In the winter, women, children and old people took shelter in the caves, while the men with the herds moved southwards to seek pastures. Certain conservatism in different crafts is noted in the cave dwellings. At the same time, the caves, and especially some passages in them, had functioned as a sort of sanctuaries, where rites of the faith had been practiced. The best example of a cave-sanctuary is the Magura Cave where drawings were found: the Great Goddess Mother, solar symbols and figures of people and animals performing the rituals.

The further systematization and analysis of the data for the caves-dwellings on our lands and on the Balkans will surely contribute to the elucidation of a number of important aspects of the people's life in Prehistoric times that lived during the millennia that followed.

Key Words: prehistoric cave sanctuaries, pre-historic settlements, Neolithic and Eneolithic culture

ВЪВЕДЕНИЕ

В днешните български земи са регистрирани над 500 селища от праисторическата епоха - периода на произвеждаща икономика. Като типове селища те се разделят на селищни могили, еднослойни селища и пещери. Проучените селища от неолита, халколита и ранната бронзова епоха разкриват формирането и развитието на различни строителни техники на домостроителство, планировка на поселенията и укрепителни системи. Някои от селищните могили по своите големи размери, сгради с площ над 110 м² или двуетажни, употребата на камък като строителен материал и т.н. с основание могат да се нарекат протоградове - центрове. Около тях са възниквали и съществували еднослойни селища - сателити. Примери в това отношение са селищните могили при с. Караново, Новозагорско, при с. Драма, Ямболско, селищната могила Големия остров до с. Дуранкулак, Добричко и др. И все пак в поселищната система за 5 - 3 хил. пр. Хр. пещерите-обиталища заемат не малко място - по публикувани резултати те надхвърлят цифрата 85.

ОСНОВНИ ТИПОВЕ ПЕЩЕРИ - ОБИТАЛИЩА

В повечето от тях са регистрирани определен брой огнища и/или пещи с хромели (ръчни мелници), около които са открити керамични съдове, сечива и предмети на култа. Това свидетелства, че всяко семейство е обитавало площта около огнището, като тя е била отделена с преграда от лек материал от останалите. Примери за такъв тип усвояване на пространството в пещери са:

Яголинска пещера (Имамова дупка) - разположена на десния бряг на Буйновска река. Тя представлява сложна, многоетажна пещерна система от галерии с обща дължина 6450 м. Обитаван е бил най-горният етаж на пещерата. Входът е обърнат на север (височина 2,10 м, ширина 3,50 м). Проход с дължина 7 м води до зала "Предверието" с размери 25 x 35 м, в югоизточния край на залата тясна галерия води до втора малка зала, от която водят началото си три галерии. Западната галерия "Грънчарницата" е служела за грънчарска работилница. За обиталище е служела залата "Предверието" - тук през всички сезони се поддържа температура от 9° до 14°. Културният пласт съдържа 4 хоризонта. В най-горният - хумусен пласт са открити фрагменти керамика от късната бронзова епоха, античността и средновековието - знак, че макар и спорадично пещерата е служела за подслон. Първите обитатели на пещерата са се заселили в края на халколита. От този етап са проучени две огнища, добре трамбована подова замазка и са открити многобройни керамични фрагменти, цели съдове и др. Обиталището е било опожарено вследствие на възникнал пожар по време на силно земетресение. Следващият период на обитаване на пещерата е през т.нар. преход от халколит към бронзова епоха - регистрирани са два строителни хоризонта (по-късният е преустройство на първия) - към него се отнасят откритите 9 огнища, разположени по периферията на залата и откритата пещ за еднократно изпичане на керамични изделия. Това поселение също е било опожарено. Откритите около огнищата ръчни мелници-хромели, овъгленото зърно, керамичните съдове, прешлени за вретено и тежести за тъкачен стан, очертават приблизително границите на площта, обитавана от едно семейство. Откритите фрагменти от овъглени рогозки дават основание да предположим, че те като паравани са сепарирали залата. Каменните, кремъчни и костени сечива са малобройни. Особен интерес представлява керамичното производство - т. нар. луксозна керамика представя местен вариант на къснохалколитната керамика - омокотени биконични форми, вазовидни съдове и пр., рисувани с графит и червени и жълти охри чрез сложно

съчетание на две-три живописни техники. В галерията "Грънчарницата" са открити подготвени за формване късове сурова глина, късчета различни по цвят охри и конуси от графит, каменни и костени сечива; тук е открит и скелет на мъж (майсторът - грънчар), загинал по време на земтресението и пожара, унищожили пърното обиталище. В пещерата не са открити оръдия, свързани със земеделски дейности - това дава основание да се твърди, че обитаването на пещерата е било само през студените зимни месеци и от жени, деца и стари хора, докато мъжете със стадата от дребен рогат добитък са слизали на юг. Откритите следи от селища в долината между с. Ягодина и с. Триград - единствената удобна за земеделие площ са основание да предположим, че те са били летните обиталища.

Радиовъглеродните дати от Ягодинска пещера и Харамийска дупка убедително показват, че в този район най-дълго се запазват халколитните традиции - 4050 - 4000 кал. ВС. и преходът към бронзовата епоха е еволюционен.¹

Еменска пещера - на левия бряг на р. Негованка, северно от с. Емен. Входът (висок 6,90 м и широк 10 м) е обърнат на изток; от него се преминава в две зали и галерия, която завършва с висок 30 м купол. Културният пласт съдържа останки от палеолита, къния халколит, ранната бронзова и ранножелязната епохи. В халколитния пласт са разкрити 6 огнища и една пещ, разположени в близост до стените на залата. Откритите сечива - каменни хромели, чукалки, тесли и гладилки, кремъчни оръдия, прешлени за вретено и тежести за стан от глина, костени върхове за стрели и шила, медни игли и гривна, златна гривна, накити от глиги и черупки от мида спондилус, както и рисуваната с графит и в пастозна техника (бяла и червена боя) показват, че обитателите на пещерата са били с висок социален статус и са притежатели на най-ценните за епохата предмети. В пласта от ранната бронзова епоха не са открити огнища, по пепелта и въглените свидетелстват, че и през този период обитателите са пребивавали в пещерата за по-дълъг период от време. И те са били притежатели на ценни предмети - открита е колективна находка от 12 бронзови изделия - 5 брадви, нож, трион, кука, шило и калъп за отливане на игла; златна обеща, нагръдни луновидни апликации от сребро и електрон. В този пласт са открити и множество глинени прешлени за вретено с различна форма, някои от които са украсени с врязан орнамент.² Данните от светилища от късната бронзова / ранножелязната епоха (например - светилището при с. Драма, Ямболско) представят прешлените за вретено като едни от традиционните дарове-жертвоприношения, посветени на Великата богиня-майка.³ Възможно е да се допусне, че през ранната бронзова епоха пещерата е била по-скоро светилище и следите да се свържат с определени обреди, извършвани в залата.

В две пещери - Магурата и Деветашката са проучени останки от жилищни постройки с лека колово-плетена конструкция, всяко от които е било обитавано от едно семейство. Този тип усвояване на пещерното пространство е възможно поради огромните зали на пещерите.

Магура - на около 1,5 км от с. Рабиша. Входът (висок 2,60 м и широк 6 м) е обърнат на юг; 10 зали и 20галерии с обща дължина над 3 км; в Подмола и Триумфалната зала заравнената площ, удобна за изграждане на жилища е около 2 дка. В културният пласт са регистрирани три строителни хоризонта от ранната бронзова епоха и хоризонт от желязната епоха. Проучените пещи и огнища с хромелни съоръжения към тях и откритите основи на сравнително малки по размери жилища (6 x 4 м) показват голяма плътност на застрояване и интензивно използване на пещерата. Прави впечатление, че оръдията на труда от камък, кремък и кост са малобройни. Керамиката често е с богата врязана украса, инк-

рустирана с бяла боя, като особено характерни са чашите със заоблено дъно и висока дръжка - открити за първи път тук и поради това наречени чаши тип "Магура". Огромен научен интерес представляват рисунките, направени с гуано, открити в една от северозападните галерии, отдалечена на около 450 м от входа. Рисунките представляват композиции от соларни знаци и инсигнии, процесии от човешки и животински фигури, ритуални сцени... Подобни рисунки са открити и като фриз в Пещера N 2961 до с. Байлово, Софийско.⁴ Тези изображения са разположени в галерии, които са трудно достъпни и вероятно те са били сакралното място, където са били извършвани посвещения и обредни практики в чест на главните божества - Великата богиня-майка и Слънцето.

Данните от проучените археологически пещери сочат, че те са били обитавани най-интензивно през късната каменно-медна епоха (края на 5 хил. пр. Хр.). Обяснението на този факт трябва да се свърже с настъпилите неблагоприятни климатични промени - застудяване, повишаване на морското ниво и заливане на голяма част от удобните земеделски терени, а така също и на значителните миграции на номади-скотовъдци от североизточните степи на Балканите. През този период голяма част от селищните могили са били изоставени. Хората, обитавали планинските и полупланински райони на днешните български земи ориентирали своето стопанство предимно към полуномадско скотовъдство - отглеждане на дребен рогат добитък - овце / кози и свине. Анализът на данните, особено от пещерите в Ягодинския карстов подрайон в Родопите, дава основание да се твърди, че именно в края на халколита през зимата мъжете със стадата са се отправяли на юг, за да осигурят прехрана на добитъка, а жените, децата и старците са обитавали пещерите, предлагащи сигурен подслон. През лятото стадата са се връщали и хората са живеели в сгради с лека конструкция, изградени в близост до удобните за земеделие терени. Впрочем, тази традиция - да се притежават летни и зимни къщи в Централните Родопи е била съхранена до средата на 20 век. Типичен бит на номади - скотовъдци е на каракачаните, които едва през 60-те години на 20 в. бяха принудени да отседнат.

По-нататъшното систематизиране и анализ на данните за пещерите-обиталища в България и общо на Балканите сигурно ще допринесе за изясняването на важни страни от живота на хората през праисторическата епоха, просъществували и през следващите хилядолетия.

БЕЛЕЖКИ

1. Аврамова М. 1992. Ягодинская пещера в Централных Родопях. *Studia Praehistorica*, 11-12, 240-247.
2. Николова Я., Н. Ангелов. 1961. Разкопки на Еменската пещера. *ИАИ*, XXIV, 297-316.
3. Лихардус Я. и др. 2001. Изследвания в микрорегиона на с. Драма (Югоизточна България), 38-41.
4. Джамбазов Н., Р. Катинчаров. 1974. Разкопки в пещерата Магура през 1971г., *ИАИ XXXIV*, 107-138; Йоцова А. 1981. Разкопки в пещерата Магура през 1975г., *Известия на музеите в Северозападна България*, 11-24; Стойчев Т., В. Герасимова. 1993. Итифалически ритуални сцени в пещерната монохромна живопис по нашите земи - част втора, *ГНАМ*, IX, 52-60 и цит. лит.

СПИСКЪ НА ОБИТАВАНИТЕ ПЕЩЕРИ В БЪЛГАРИЯ (по публикации):

Основна литература и съкращения:

Миков В. 1933. - Миков В. 1933. Предисторически селища и находки в България, София

Джамбазов Н. 1958. - Джамбазов Н. 1958. Пещерите в България, София

ИАИ (ИБАИ) - Известия на Археологическия институт

ИБАД - Известия на Българското археологическо дружество

АОР - Археологически разкопки и проучвания за... година (резюмета)

Северна България

Видински регион

1. Магура - намира се на 1,5 км северозападно от с. Рабиша, в типичен карстов район по течението на реките Арчар и Витбол, на върха на могила, наречена Магура /или Рабишка могила/. Дължина 3 км. Главният вход (вис. 2,60 м, шир. 6 м) на пещерата е на южния склон на могилата. Археологически проучвания са направени в Триумфалната зала, Подмола и Голямата мечка дупка. В една от галериите са открити рисунки, датирани - късен халколит/ранна бронзова епоха. Палеолит (?), късен халколит, ранна бронзова епоха.

Литература:

Джамбазов Н., Р. Катинчаров. 1974. Разкопки в пещерата Магура през 1971 г., ИАИ XXXIV, 107 - 138.

Йоцова А. 1981. Разкопки в пещерата Магура, Изв. на музеите в СЗ България, т. 6, 11 - 24.

Герасимова В., Т. Стойчев. 1992. Итифалически ритуални сцени в пещерната монохромна живопис по нашите земи. Год. на Националния археологически музей, VIII, 89 - 59.

Иванова С. АОР за 1994. Сондажни проучвания в пещерата Магурата, с. Рабиша. Стратиграфия на кватернера, 11-12.

2. Пеещата пещера - с. Каленик, Кулско. Халколит.

Литература:

Миков В. 1933, 29.

3. Сухи печ - на 1 км южно от с. Долни Лом, Белоградчишко - две пещери с едно име. В по-голямата и по-горна пещера са открити фрагменти керамика. Късна бронзова епоха.

Литература:

Миков В. 1933, 120.

Миков В. ИБАИ VII, 365 - 368.

4. Лепеница / Лепенички печ - на 4 км източно от Белоградчик - двуетажна, входът е обърнат на изток; вис. 12 м, шир. 15 м, дълбока 35 м. Халколит и бронзова епоха.

Литература:

Миков В. 1933, 27; Миков В. 1932-1933. Материали от предисторическата епоха в България. ИБАИ, VII, 365.

5. Дупката - с. Пролазница, Белоградчишко - разположена е на височината Венеца. Халколит.

Литература:

Миков В. 1933, 31.

6. Попова печ - до с. Върбово, Белоградчишко - разположена на южните склонове на височината Венеца, вход - на юг. Халколит.

Литература:

Миков В. 1933, 28; Миков В. ИБАИ, V, 311.

7. Темната дупка - до с. Търговище, Белоградчишко, на североизток от селото, в м. Гламата; входът е обърнат на запад, вис. 0,60 м, шир. 3,60 м, дълбочина до 70 м. Кости от пещерна мечка и козирог. Халколит, желязна епоха.

Литература:

Миков В. 1933, 21.

8. Миризлипка - северно от с. Орещец, Белоградчишко, в м. Башовица,

вход на югоизток. Палеолит, халколит.

Литература:

Миков В.1933, 18 - 21; Попов Р. 1933. Пещерата Миризлипка, София.

9. Пещера Козарника - в Белоградчишкия карст. Палеолит. Ранен неолит. Късен халколит. Желязна епоха. Късните етапи са представени с керамични фрагменти - съоръжения не са регистрирани.

Литература:

Сираков Н., Ж-Л. Гуадели. АОР за 1999-2000. Теренни проучвания на палеолита в Белоградчишкия карст през 2000 г., 11 - 14.

Благодаря на колегите Н. Сираков и М.Христов за предоставените сведения за открития керамичен материал.

Врачански регион

1. Задната дупка - северозападно от с. Ботуня (старо име - Дупляк), на брега на р.Ботуня. Регистрирани са няколко малки пещери, сред които по-интересна е Задната дупка. Халколит.

Литература:

Миков В. 1933, 29; Миков В. ИБАИ V, 311.

2. Волната пещера - в м. Камико, землището на с. Ботуня, Криводолска община. Ранна бронзова епоха - култура Коцофени.

Литература:

Крумев Й. АОР за 2001, 38.

3. Пещ - с. Старо село, на брега на р. Искър; вход, обърнат на юг - височина 15 м, ширина 8 м; 4 куполовидни помещения с обща дължина 42 м. Палеолит, неолит, халколит, римска епоха.

Литература:

Миков В. 1933, 18; Джамбазов Н.1957.Пещерата Пещ до Старо село, Врачанско, ИАИ XXI, 1-37.

4.2 пещери - Враца. Халколит

Литература:

Тодорова Х.1986. Каменно-медната епоха в България (списък на обектите), София.

5. с. Цаконица - пещера и открито селище. Халколит, желязна епоха

Литература:

Тодорова Х. 1986. Каменно...(списък на халколитните обекти); Джамбазов Н. 1958, 116.

6. Провъртенката - на 1 км североизточно от с.Кунино, Белослатинско; на левия бряг на р. Искър; входът е от юг, вис. 20 м, шир. 15 м, дълбока 30 м. Халколит; ранножелязна епоха. В района на селото са регистрирани височинни селища от неолита и халколита.

Литература:

Миков В. 1933, 30; Миков В. ИБАИ, III, 218 -219; Джамбазов Н. 1958, 116.

7. Скандалната - при с. Кунино. Палеолит.

Литература:

Джамбазов Н. 1958, 89 - 95.

8. Самуилица I и II (Василица) - в горната част на Малкия дол по течението на р. Искър, северно от с. Кунино. Среден и късен палеолит.

Литература:

Джамбазов Н. 1959. Разкопки в пещерата Самуилица II. Археология,1-2, 47-53.

9. Пещерата - западно от с. Драшан, Белослатинско; вход на изток, височи-

на 6 м, ширина 12 м. Огнища и керамика - халколит.

Литература:

Миков В. ИБАИ VII, 360; Миков В. 1933, 29.

10. с. Царевец (старо име - Влашко село), община Мездра - Карстов масив Средния камик, на около 6,5 км източно от Мездра - 16 пещери с входове на юг. В пещера VII - рисунки от ранен неолит и ранна-средна бронзова епоха.

Литература:

Стойчев Т. АОР за 1995. Проучване и документиране на скално изкуство в пещери край село Царевец, Мездренско, 111.

11. Голяма Митровска - с. Митровци, Чировско. Палеолит (?)

Литература:

Крумов Й. АОР за 2001. Теренно обхождане на карстовите райони в Чипровско и Врачанско, 38.

Плевенски регион

1. Левинска пещера - на 4 км юз от село Левинци; на възвишението Маркова могила, което е на 70 м. над р. Искър. В пещерата и на платото на Маркова могила - следи от обитаване. Бронзова епоха.

Литература:

Митова - Джонова Д. 1979. Археологически паметници в Плевенски окръг, 43.

2. Малката пещера - на 3 км южно от с. Евлогиево, на десния бряг на р. Осъм; в и около пещерата (открито селище?) - материали от бронзова епоха.

Литература:

Митова - Джонова Д. 1979. Археологически..., 45.

3. Пещерата под Табашки камък - с. Муселиево; на десния бряг на р. Осъм, на 2,5 км южно от селото. Праисторическа епоха.

Литература:

Митова - Джонова Д. 1979. Археологически..., 51.

4. Пещера в м. Кайлъка - Плевен. Около пещерата - открито селище.

Халколит и ранна бронзова епоха.

Литература:

Миков В. 1933, 45, 91.; Митова - Джонова Д. 1979. Археологически..., 56.

5. Гинина дупка - пещера в м. Студенец, на 1 км юи от с. Садовец, на левия бряг на р. Вит. Бронзова епоха.

Литература:

Митва - Джонова Д. 1979. Археологически..., 61.

Ловешки регион

1. Пещерата Васил Левски (Чифутската пещера) - южно от Ловеч, на левия бряг на р. Осъм на хълма Башбунар. Вход - на север, вис. 3 м и шир. 2,5 м. Палеолит, римска епоха, средновековие.

2. Табашката пещера - хълма Башбунар, Ловеч - има три отвора - Табашката пещера, Ключът и Лисичата дупка. Палеолит, неолит, късен халколит, ранна бронзова епоха, римска епоха.

На хълма Башбунар са регистрирани още 14 малки пещери - Малката, Близнетата, Златна бабичка, Гълъбец и пр.; в някоиот тях - следи от обитаване.

Литература (1 и 2):

Джамбазов Н. 1963. Ловешките пещери, ИАИ, XXVI, 195 - 242.

3. Очилата (Вълвата дупка) - на скалния масив Червената скала, на левия бряг на р. Вит, на 2 см северозападно от с. Ъглен. Три пещери: Вълчовата дупка (3 палеолитни кремъка), Средната дупка (вероятно свързана с Очилатата

- без културни останки) и Очилатата. На 100 м източно от пещерата, на платото - височинно селище - халколит. Палеолит; Халколит.

В близост до с. Ъглен - при с. Бежановци и с. Садовец - има и селищни могили.

Литература:

Джамбазов Н. 1960. Ново палеолитно находище по долината на р. Вит, Археология, кн.1, 36-42.

4. Голямата пещера - в м. Добрев рид на брега на р. Каменица, на 3 км северно от с. Микре. Късен халколит, IV - III в. пр. Хр.; средновековие - XIII - XIV в.

Литература:

Джамбазов Н. 1960. Разкопки в Голямата пещера при с. Микре, Ловешко, Археология, кн.3, 54 - 58.

5. Парниците - 4 пещери: Сухият парник, Водният парник, Малкият парник и Големият парник - в м. Парниците, на десния бряг на р. Каменица, на 3 км южно от с. Бежаново.

Обитавани: Сухият парник - халколит, 7 - 1 в. пр. Хр.

Малкият и Големият парник (вероятно свързани помежду си) - палеолит, късен халколит и средновековие (XII-XIV в.)

Подобни материали от халколита - от селище в скалните навеси на р. Каменица, от селища по р. Вит - с. Ъглен, с. Бежаново и с. Садовец.

Литература:

Джамбазов Н. 1960, Пещерата Парника при с. Бежаново, Ловешко, Археология, кн.4, 54 - 58.

6. Деветашката пещера - до с. Деветаки, на десния бряг на р. Осъм. До пещерата - открито селище.

Среден палеолит, неолит, халколит, бронзова епоха, ранножелязна, римска епохи и средновековие.

Литература:

Миков В., Н. Джамбазов, 1960. Деветашката пещера, София; Гергов В., М. Христов. АОР за 1999-2000г. Археологически разкопки в Деветашката пещера през 1999 г., 15.

7. Лъженската пещера - на 3 км западно от с. Чавдарци (старо име - Лъжене), вход на север, вис. 20 м и шир. 35 м.

Халколит, ранножелязна епоха.

Литература:

Миков В. 1933, 31; Миков В. ИБАИ V, 312.

8. Пещерата Топля - на 6-7 км юи от с. Голяма Желязна, вход на запад вис. 3,75 шир. 6 м и дълбочина 150 м. Неолит, халколит и бронзова епоха.

Литература:

Миков В. 1933, 28; Джамбазов Н. 1958, 115.

9. Пещерата Моровица - юз от с. Гложене, вход на север вис.5,8 м шир.16 м, дълбока 280 м. Палеолит, халколит.

Литература:

Миков В. 1933, 20 и 28; Джамбазов Н. 1959. Разкопки в пещерата Моровица през 1955 г. до с. Гложене, Лвешко, ИАИ XXII, 15-28.

10. Драганчовица - на 4 км северно от с. Гложене, в м. Зоренишки дол, дълбока 30 м. Халколит.

Литература:

Миков В. 1933, 28; Миков В. ИБАИ III, 235.

11. Пещери Байовица и Гражданица - с. Черни Вит. Халколит.

Литература:

Тодорова Х. 1986. Каменно...(списък на обектите).

12. Футъовската пещера - с. Кърпачево (с. Надежда) - на 4 км западно от селото, вход на запад с вис. 2,50 и шир. 12 м. Халколит.

Литература:

Миков В. 1933, 31; Миков В. ИБАИ V, 312; Цонев Ц. АОР за 1994, 8.

13. Скален навес - м. Маарата, с. Крушуна, на 3 км източно от Футъовска пещера. Ранна бронзова епоха и средновековие (от сондажни разкопки).

Литература:

Цонев Ц. АОР за 1994, 10.

14. Хайдушката пещера - с. Девенци. Халколит

Литература:

Джамбазов Н. 1958, 117.

Великотърновски регион

Преображенски манастир

1. Голямата пещера (Духлата) - в Дервента, южно от Преображенския манастир, вход - височина 5 м, шир. 16 м, дълбока 115 м.

Неолит?, халколит.

2. Малката пещера (Тонюва пещера) - северно от Голямата пещера, на една от ниските тераси, вход на изток, вис. 2,50, шир. 4 м, дълбока 9,5 м. Халколит.

3. Манастирската пещера - под Преображенския манастир, в Дервента.

Халколит.

4. Харлова пещера (Разцепената) - на левия бряг на Дервента. Халколит.

Литература (за 1 - 4):

Попов Р. 1920. Материали за преисторията на България. Годишник на Народния Музей, 39-56; Попов Р. 1911. Разкопки в Малката пещера при Търново през 1909 г. ИБАД II, 248 - 256.; Миков В. 1933. 18, 21, 32.; Джамбазов Н. 1958, 115.

с. Беляковец -

5. Царската пещера - на север от селото, вход на сз, височина 2 м, ширина 8 м, дълбока 80 м. Халколит.

6. Малка Лисца - северно от селото, вход на север, височина 2 м, ширина 5 м, дълбока 30 м. Халколит.

7. Голяма Лисца - северно от селото, вход на север, височина 2 м, ширина 12 м, дълбока 206 м. Халколит.

8. Попин пчелин - северно от Голяма Лисца, вход височина 1,90 м, ширина 3,40, дълбока 30 м. Халколит.

Литература (за 5 - 8):

Попов Р. 1920. Материали за предисторията на България. ГНМ, 39-56;

Миков В. 1933, 25, 27-28.

9. Еменската пещера - северно от с. Емен, входът е на левия бряг на р. Негованка, обърнат на изток, вис. 6,90, шир. 10 м. дълбока 236 м.

Палеолит, халколит, ранна / средна бронзова епоха.

Литература:

Николова Я., Н. Ангелов. 1961. Разкопки на Еменската пещера. ИАИ XXIV, 297 - 316.

Габровски регион

Дряновски манастир

1. Подлички - над манастира, вход на изток, височина 5,5 м, ширина 4 м и дълбока 45 м. Халколит.

Литература:

Юринич С. 1891. Пещерата Полички при Дряновския манастир Св. Архангел Михаил, Сборник за Народни Умотворения. VII, 362-387.

Миков В. 1933. с.28-29.

2. Голямата пещера - Халколит.

3. Малката пещера (Бачо Киро) - Палеолит, халколит.

4. Водната пещера (Андъка)- зад манастира, от пещерата излиза Андъка. С грамаден отвор, обърнат на изток. Халколит.

Литература:

Попов Р. 1920. ГНМ, 52.; Миков В.1933, 28; Джамбазов Н. 1958, 90, 100; Kozłowski J.K. (ed.). 1982. Excavation in the Bacho Kiro cave (Bulgaria). Final report. Warszawa.

5. Момина пещера - с. Цинга, Дряновсо. Халколит.

Литература:

Попов Р. 1920. ГНМ, 53; Миков В. 1933q 32.

Шуменски регион

с. Мадара

1. Голямата пещера - халколит(?); римска епоха, средновековие.

2. Малката пещера - халколит.

В района около пещерите - открито селище халколит.

Литература:

Попов Р. Материали за проучването на селището "Под града" при Мадара. ИБАД III, 90 - 107; Георгиев Г. Относно датуването на първобитното селище при Мадара, Коларовградско. ИАИ XII, 27 -39.

3. Селем пещери (Крумови порти) - в м. Цар Крум до Шумен. Халколит.

Литература:

Джамбазов Н. 1958, 111.

Русенски регион

1. Орлова чука - на 3,5 км източно от с. Пепелина, на десния бряг на р. Черни Лом. Палеолит и халколит.

2. Скална ниша - на 6 км южно от с. Щръклево, в скален навес на десния бряг на р. Черни Лом. Неолит, предримска епоха. На 6 км източно от селото, в м. Кривица - селищна могила (горни пластове - късен халколит).

Литература (за 1 и 2):

Дремсизова - Нелчинова Цв., Д. Иванов. 1983. Археологическа карта на Русенски окръг, с. 53 и 78.

Софийски регион

с. Карлуково -

1. Аверковица - северно от селото, на десния бряг на р. Искър; вход на северозапад. Халколит.

2. Свинската пещера - до Аверковица; вход на север. Халколит

3. Залънката - северно от селото, на десния бряг на р. Искър, вход на север. Халколит.

4. Проходна - пещера-тунел на 1,5 км сз от селото. Халколит.

5. Чердженица - при Долните порти. Халколит.

6. Темната дупка - на 1,5 км северно от селото, до Горните порти, вход на североизток, височина 2 м, ширина 5,8, дълбока - 160 м. Палеолит.

Литература:

Попов Р. 1931. Пещерата Темната дупка. София, 148 с.; Джамбазов Н. 1958, 117.

Gatsov at all. 1990. Temnata Cave near Karlukovo (Bulgaria) - an important geological and archaeological sequence in the Northern Balkans. Studia Praehistorica

10, 7-43.

7. Хайдушката пещера - на 1 км от селото, на левия бряг на р. Искър, вход на юи. Халколит.

Литература (за 1 - 7):

Джамбазов Н. 1958, 117; Миков В. 1933, 29 - 30.

8. Ражишката пещера - с. Карлуково (гара Лакатник). Палеолит.

Литература:

Гацов И. АОР за 1986, 6.

9. Гълъбарника - с. Гълъбовци, на брега на р. Пеклюк - три скални масива Кривша, Равни камък и Пеклюк. На Пеклюк - малка пещера с два входа - Гълъбарника (в предверието и пред входа - късен халколит) и Хайдушка пещера (пред входа - укрепление с бойници - римска епоха). На и около другите два масива - селища от късен халколит и бронзова епоха.

Литература:

Петков Н. 1963. Пеклюк. Праисторическо селище при с. Гълъбовци, Софийско. ИАИ, XXVI, 177 - 194.

10. Пещера N 2961 - до с. Байлово. Фриз от рисувани с гуано изображения - около соларен знак за изобразени ладия с човешка фигура в нея, геометрични знаци, човешки фигури в поза на адорация, фалически фигури и др. Датировка на рисунките - късен халколит/ ранна бронзова епоха (?).

Литература:

Тодорова Х., И. Вайсов, 1988. Разкопки на пещера 2961 при с. Байлово, Софийско, АОР за 1987 г., 36.

Герасимова В., Т. Стойчев, А. Стоев. 1988. Астрономическа символика при наскална пещерна живопис, Интердисциплинарни изследвания XV, 108 - 111.

11. Мечата дупка - в Хайдушки дол, на 3 км си от гр. Клисуря се намират няколко скални дупки. Сондажно проучени - фрагменти керамика и кремъчни ламели. Късен халколит.

Литература:

Петков Н. 1924. Скални дупки при гр. Клисуря. Годишник на Пловдивската Народна библиотека, 175 - 180; Миков В. 1933, 49.

Южна България

Пернишки регион

1. Яма (Ямка) пещера - на около 3 км югозападно от с. Ерул, в Ерулската планина над селото. Къснобронзова и ранножелязна епоха. Тук се намират богатите златодобивни находища (Ерулска планина). Вероятно обитаването на пещерата е свързано с рудодобива.

Литература:

Митова - Джонова Д. 1983. Археологически паметници в Пернишки окръг, 80.

2. Дупката - пещера - на планинския скат над с. Кожинци.

Късна бронзова и ранножелязна епоха. В близост - открито селище.

Литература:

Митева - Джонова Д. 1983. Археологически..., 96.

Кюстендилски регион

1. Голямата пещера - над с. Илия, водоразделния район на р. Елешница, р. Речица и р. Брегалница. Късен халколит и ранножелязна епоха.

Литература:

Николов В., В. Василев. 1980. Проучване на Голямата пещера над с. Илия, Кюстендилски окръг, сп. Векове, 3, 72 - 76.

Пазарджишки регион

1. Маркови дупки - няколко пещери на левия бряг на р. Марица, където в нея се влива р. Крива - до Голямо Белово - гр. Белово. Халколит.

Литература:

Виков В. 1933, 32; Джамбазов Н. 1958, 118.

2. Пещерата - с. Сестримо. Халколит.

Литература:

Джамбазов Н. 1958, 118.

Пловдивски регион

1. Топчика - на 7 км от с. Добростан, на десния бряг на р. Сушица. Ранно-желязна епоха и V-III в. пр. Хр. Регистрирани три групи изображения - животни (кон, мечка, бизон) и соларни знаци.

Литература:

Пейков А. 1999. Предварителни резултати от проучванията в пещерата Топчика. в: Фрагменти от безписмена Тракия, 7- 41.

Смолянски регион

Ягодински пещерен подрайон на Триградския карстов район

В много от регистрираните 32 пещери са открити археологически находки от халколита, бронзовата, ранножелязната, античната и средновековни епохи. Сред тях сондажно са пручени Проходната, Карната, Горна Каранска, Горни Раж 1, 2 и 3, Горна и Долна Каранска,

Юсурска пещера, Коруденска проходна и др.

1. Ягодинска пещера (Имамова дупка) - на десния бряг на Буйновска река, на 2 км западно от с. Ягодина. Сложна многоетажна пещерна система с обща дължина 6450 м. Обитаван е бил най-горния етаж - Предверието - зала с размери 35 x 25 м и една от галериите - Грънчарницата. Късен халколит и преходен период към бронзова епоха.

Литература:

Аврамова М. 1992. Ягодинская пещера в Централных Родопах. *Studia Praehistorica*, 11-12, 240 - 247.

Райчев Д., Г. Райчев. 1983. Ягодинският карстов район, 46 с.

2. Харамийска дупка - до с. Триград. Проучени са строителни хоризонти от късен халколит, преходен период към бронзовата епоха и ранна бронзова епоха.

Литература:

Вълчанова Х. АОР за 1983 г. Разкопки в пещерата "Харамийска дупка" край с. Триград, Смолянски окръг, 33 - 34.

3. Горни Раж 3 - на 4 км северно от с. Триград, в м. Ражта, на около 1 км от изходната галерия на пещерата Дяволското гърло в основата на скален венец са разположени Горни Раж 1, 2 и 3 и Малката пещера. Вход на юг, обща дължина 78 м. В първа и втора зала са открити керамика, костени оръдия, хромели и огнище - късен халколит.

Литература:

Райчев Д., Г. Райчев. 1983. Ягодинският карстов район, 47.

Старозагорски регион

1. Пещера - с. Землен. Халколит (?).

Литература:

Джамбазов Н. 1958, 3.

Сливенски регион

1. Змейови дупки - североизточно от гр. Сливен Открити фрагменти керамика, кремъчни оръдия и животински кости. На 200 - 300 м. южно от пещерата е открита колективна находка от 3 бронзови брадвички. Халколит. Ранна бронзова епоха.

Литература:

Миков В. 1933, 33.; Костова -Бацова Е. 1971, Праисторически селищни могили около Сливен, Археология, 1, 61- 67.

Хасковски регион

1. Пещера - в околностите на с. Кралево. Открита каменна бравда. Халколит.

Литература:

Миков В. 1933, 33.

Кърджалийски регион

1. Скални ниши - с. Чомаково. Под скален откос, на който са изсечени 30 ниши. Сондажи - подово жилищно ниво и материали. Късен халколит.

Литература:

Нехризов Г. АОР за 1994. Теренни проучвания и сондажи в Източните Родопи, 80-81.

2. Пещерата Самара - до махала Софталар на с. Рибино, на левия бряг на Талашман дере; вход на север, дълбока 330 м. В предверието културен пласт с дебелина 40 - 50 см. Късен халколит, ранна бронзова епоха, ранножелязна епоха, късна античност и средновековие.

Литература:

Нехризов Г. АОР за 1995. Сондажни проучвания в пещерата "Самара" при с. Рибино, общ. Крумовград, 111 - 112.

3. Пещерата - с. Вишеград. Халколит.

Литература:

Джамбазов Н. 1958, 100.

N	НАЗВАНИЕ	СЕЛИЩЕ	ЕПОХА
1	Магура	с. Рабиша Видинско	палеолит ? халколит бронзова епоха
2	Пеещата пещера	с. Каленик Кулско	халколит
3	Сухи печ	с. Долни Лом Белоградчишко	късна бронзова епоха
4	Лепеница (Лепенички печ)	Белоградчик	халколит бронзова епоха
5	Дупката	с. Пролазница Белоградчишко	халколит
6	Попова печ	с. Върбово Белоградчишко	халколит
7	Темната дупка	с. Търговище Белоградчишко	кости от пещерна мечка и козирог; халколит желязна епоха
8	Миризливка	с. Орешец Белоградчишко	палеолит халколит ?
9	Козарника	Белоградчик	палеолит неолит, халколит желязна епоха
10	Задната дупка	с. Ботуня (Дупляк) Врачанско	халколит
11	Водната	с. Ботуня	ранен бронз

12	Пещ	с. Старо село Врачанско	палеолит неолит халколит римска епоха
13	2 пещери	Враца	халколит
14	Пещерата	с. Цаконица Врачанско	халколит желязна епоха
15	Провъртенката	с. Кунино Врачанско	халколит желязна епоха
16	Скандалната	с. Кунино	палеолит
17	Самуилица I и II (Василица)	с. Кунино	палеолит
18	Пещерата	с. Драшан Врачанско	халколит
19	Пещера VII и още 15 пещери	с. Царевец (Влашко село) Мездренско	рисунки - неолит и бронзова епоха
20	Голяма Митровска	с. Митровци Чипровско	палеолит ?
21	Девинска пещера	с. Девинци Плевенско	бронзова епоха
22	Малката пещера	с. Евлогиево Плевенско	бронзова епоха
23	Пещерата под Табашки камък	с. Муселиево Плевенско	халколит ?
24	Пещера в м. Кайлъка	Плевен	халколит бронзова епоха
25	Гинина дупка	с. Садовец Плевенско	бронзова епоха
26	Васил Левски (Чифутската пещера)	Ловеч	палеолит римска епоха средновековие
27	Табашката- три отвора: Табашка, Клюка Лисича дупка	Ловеч	палеолит неолит халколит бронзова епоха
28	Очилата	с. Ъглен Ловешко	халколит
29	Голямата пещера	с. Микре Ловешко	халколит
30	Големият парник	с. Бежаново Ловешко	халколит латен
31	Малкият парник	с. Бежаново	палеолит
32	Деветашката	с. Деветаки Ловешко	палеолит ? неолит халколит бронзова епоха желязна епоха
33	Лъженската пещера	с. Лъжене Ловешко	халколит желязна епоха
34	Пещерата Топля	с. Голяма Желязна Ловешко	халколит бронзова епоха ?

35	Моровица	с. Гложене Ловешко	палеолит халколит
36	Драганчовица	с. Гложене	халколит
37	Байовица Гражданица	с. Черви Вит Ловешко	халколит
38	Футъовска пещера	с. Кърпачево (с. Надежда) Ловешко	халколит
39	Скален навее м. Маарата	с. Крушуна Ловешко	ранна бронзова средновековие
40	Хайдушката пещера	с. Девенци Ловешко	халколит
41	Голямата пещера (Духлата)	Преображенски манастир В.Търново	халколит
42	Малката пещера (Тонюва)	Преображенски манастир	неолит халколит
43	Манастирската пещера	Преображенски манастир	халколит
44	Харлова пещера (Разцепената)	Преображенски манастир	халколит
45	Царската пещера	с. Беляковец В.Търновско	халколит
46	Малка Лисца	с. Беляковец	халколит желязна епоха
47	Голяма Лисца	с. Беляковец	халколит
48	Попин пчелин	с. Беляковец	халколит
49	Еменската пещера	с. Емен В.Търновско	палеолит халколит бронзова епоха
50	Полички	Дряновски манастир Габровско	халколит
51	Голямата пещера	Дряновски манастир	халколит
52	Бачо Киро (Малката)	Дряновски манастир	палеолит халколит
53	Водната пещера (Андъка)	Дряновски манастир	халколит
54	Момина пещера	с. Цинга Дряновско	халколит
55	Голямата пещера	с. Мадара Шуменско	халколит ? римска епоха средновековие
56	Марката пещера	с. Мадара	халколит
57	7 пещери-м. Цар Крум (Крумови порти)	Шумен	халколит ?
58	Орлова чука	с.Пепелина Русенско	палеолит халколит
59	Скална ниша	с. Щръклево Русенско	неолит предримска епоха
60	Аверковица	с. Карлуково Софийско	халколит

61	Свинската пещера	с. Карлуково	халколит
62	Задънката	с. Карлуково	халколит
63	Проходна	с. Карлуково	халколит
64	Чердженица	с. Карлуково	халколит
65	Темната дупка	с. Карлуково	палеолит
66	Хайдушката пещера	с. Карлуково	халколит
67	Ражишката пещера	с. Карлуково (гара Лакатник)	палеолит ?
68	Гълъбарника	с. Гълъбовци	халколит
68	Гълъбарника	с. Гълъбовци Софийско	халколит бронзова епоха
69	Пещера N 2961	с. Байлово Софийско	халколит / бронз
70	Мечата дупка	Клисура	халколит
71	Яма (Ямка)	с. Ерул Пернишко	късен бронз ранножелязна епоха
72	Дупката	с. Кожинци Пернишко	късен бронз ранножелязна епоха
73	Голямата пещера	с. Илия Кюстендилско	халколит ранножелязна епоха
74	Маркови стъпки	Белово (ГолямоБелово)	халколит
75	Пещерата	с. Сестримо Пазарджишко	халколит
76	Топчика	с. Добростан Пловдивско	ранножелязна епоха V-III в. пр. Хр.
77	Ягодинска пещера (Имамова дупка)	с. Ягодина Смолянско	халколит, преходен към бронзова епоха
78	Харамийска дупка	с. Триград Смолянско	халколит ранен бронз
79	Горни Раж 3	с. Триград	халколит
80	Пещера	с. Земен Старозагорско	халколит
81	Змейови дупки	Сливен	халколит, ранен бронз
82	Пещерата	с. Кралево, Хасковско	халколит ?
83	Скални ниши	с. Чомаково, Кърджалийско	халколит
84	Пещерата Самара	с. Рибино, Кърджалийско	ранножелязна късна античност
85	Пещерата	с. Вишеград, Кърджалийско	халколит